

Cahiliye'den İslâm'a Defin Geleneği
The Burial Tradition from Jāhiliyya to Islam

Feridun Tekin

Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Asst. Prof., Ordu University Faculty of Theology, Department of Islamic History
Ordu / Turkey
fetekinli08@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-5435-1792

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article
Geliş Tarihi: 10 Temmuz 2024 / **Date Received:** 10 July 2024
Kabul Tarihi: 22 Ekim 2024 / **Date Accepted:** 22 October 2024
Yayın Tarihi: 15 Aralık 2024 / **Date Published:** 15 December 2024
Yayın Sezonu: Aralık 2024 / **Pub Date Season:** December 2024

Atıf: Tekin, Feridun. "Cahiliye'den İslâm'a Defin Geleneği". *Akademik Siyer Dergisi* Cahiliye Özel Sayısı (2024), 164-185.

Citation: Tekin, Feridun. "Burial Tradition from Jāhiliyya to Islam". *Journal of Academic Sirah* Jāhiliyya Special Issue (2024), 164-185.
<https://doi.org/10.47169/samer.1513867>

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Published by: KSU Sirah Researches Application and Research Center

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların Kaynakça'da belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that during the preparation process of this study, scientific and ethical principles were followed and all the studies benefited from are stated in the bibliography.

Bu makale Creative Commons Atıntı-Gayriticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-Nc 4.0).

Öz

Ölüm insanın kaçamayacağı bir kadedir. Ölen insanların defnedilmesi tarih boyunca devam eden bir âdettir. Hz. Âdem'den (s) itibaren süren bu gelenek tarih içerisinde farklı âdetlerin eklenmesiyle değişikliklere maruz kalmıştır. Özellikle ilahi dinlerde bu uygulama geleneksel olarak varlığını sürdürmüş, belirli merasimlerle gerçekleşmiştir. Ölen insanın toprağa gömülmesi ahiret inancının varlığını işaret etmektedir. Ölülerin defnedilmesi ahiret inancının yanında ona gösterilen saygı ve ihtiramı da ortaya koymaktadır. Bu durumun nişanesi olarak ölünün yıkanması, kefenlenmesi ve belirli usullerle toprağa verilmesi zikredilebilir. Ölenlere maddi olarak yapılan bazı âdetler dışında yakınları ve çevresi tarafından yıllarca süregelen farklı uygulamalar da olmuştur. Hz. Peygamber devrinin öncesi olan Cahiliye Dönemi defin geleneği açısından farklı örnekleri bünyesinde barındırmaktadır. Ölüm haberinin ilan edilmesiyle başlayıp defin sonrası mezar başında yapılan uygulamalara kadar devam eden değişik gelenekler o dönem içerisinde yer almıştır. Resûlullah (s) peygamberliğe başladığı dönemden itibaren ise defin ile alakalı geçmişte yer alan pek çok uygulamayı İslâmî âdet ve usullere göre düzenleyerek sonraki dönemlere aktarılmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber birçok konuda olduğu gibi definle ilgili hususlarda da İslâm'a aykırı olanlara müdahalede bulunmuş, aykırı olmayanlarını ise devamı yönünde adımlar atmıştır. O, ölünün yıkanıp kefenlenmesi ve güzel kokularla süslenmesi gibi hususlara dokunmamış; yüksek sesle ağlama, kılık kıyafetini parçalama ve ölünün mezarı başında hayvanın kesilip terkedilmesi gibi çirkin âdet ve alışkanlıkları doğru bulmayıp İslâm'ın özüne aykırı olması dolayısıyla yasaklamıştır. O, makul ölçülerde ölüye gösterilebilecek olan davranışları ise normal bulmuş ve yapılmasına yönelik bir beis olmadığını bizatihi olarak göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Cahiliye, Hz. Peygamber, Cenaze, Defin Geleneği.

Abstract

Death is a fate that man cannot escape. The burial of the deceased is a tradition that has continued throughout history. This tradition, which has continued since the time of Adam (s), has undergone changes with the addition of different customs throughout history. Especially in divine religions, this practice has continued its existence traditionally and took place with certain ceremonies. The burial of the deceased in the ground indicates the existence of belief in the afterlife. The burial of the dead reveals the respect and passion shown to him as well as the belief in the hereafter. Washing, shrouding and burial of the dead in certain ways can be mentioned as a sign of this situation. Apart from some customs made for the deceased, there have been different practices that have continued for years by their relatives and friends. The period of Jähiliyya, which is before the time of the Prophet, contains different examples in terms of burial tradition. Various traditions, which started with the announcement of the death news and continued until the practices at the graveside after the burial, took place in that period. From the time when the Messenger of Allah (pbuh) started his prophethood, he arranged many practices related to burial in the past according to Islamic customs and methods and ensured that they were transferred to the next periods. As in other areas, the Prophet intervened in matters related to burial, which were against Islam, and took steps towards the continuation of those who were not. He did not touch on matters such as washing and shrouding the dead and adorning them with fragrances; He did not approve of ugly customs and habits such as crying loudly, breaking his clothes and slaughtering the animal at the grave of the dead and forbade it because it was against the essence of Islam. He found the behaviors that could be shown to the dead in reasonable measures normal and showed that there is no harm in doing it.

Keywords: Sirah, The Period of Jähiliyya, The Prophet, Funeral, Burial Tradition.

GİRİŞ

Cahiliye Dönemi İslâm'ın gerçekleştirmiş olduğu değişiklikleri anlama yönüyle önemli bir zaman dilimidir. Geçmişte insanların sahip olduğu bazı âdet ve alışkanlıklar toplumun geleneksel yapısı içerisinde mevcudiyetini sürdürmüştür. İnsanlar atalarından kendilerine tevarüs eden uygulamaları geleneksel yapı içerisinde devam ettirmişlerdir. İslâm öncesi devir kendine has özellikleri ile değerlendirilmesi gereken bir dönem olmasının yanında sonraki devre bazı yönleriyle kaynaklık etmesi yönüyle de dikkate değer bir zaman dilimidir.

Cahiliye Dönemi'ndeki bazı âdet ve alışkanlıklar farklı açılardan bir sonraki döneme aktarılmıştır. Aktarılan âdet ve alışkanlıklar İslâm'a uygun olup olmamasına göre değerlendirilmiş, uygun olanlar sürdürülmüş, uygun olmayanlar ise terk edilmiştir. Örneğin İslâm öncesi dönemde farklı nikah uygulamaları vardı. Cahiliye toplumu Müslümanlıkla müşerref olunca İslâm'a aykırı olanlar ilga edilmiş, uygun olan uygulamalar ise sürdürülmüştür. İslâm öncesi dönemde tahrif edilmiş bir biçimde olan hac ibadeti bizzat Resûlullah (s) tarafından aslına çevrilerek devam ettirilmiştir. Bir başka örnek ise evlat edinmedir. İslâm evlat edinilen çocuk ile evlat edilen aile arasında kan bağı olmadığı için bu geleneksel yapıyı kaldırmıştır. Cahiliye Devri ile İslâm Dönemi arasında buna benzeyen âdet ve uygulamalar duruma göre ilga, ibka ve ıslah edilmek suretiyle toplumun geleneksel yapısı içerisinde yer almıştır.

Ölü defnetme geleneği Hz. Âdem'den (s) başlayarak tarihin her döneminde farklı uygulama şekilleriyle sürmüştür. Bu gelenek daha sonra Hz. İbrahim (s) ve oğlu Hz. İsmail'in (s) Mekke'de yaşamasıyla birlikte Hz. Muhammed'in (s) peygamberliğine kadar devam etmiş, onun yapmış olduğu bazı düzeltme ve uygulamalar ile sonraki dönemlere aktarılmıştır. İnsanlar yakınları öldükten sonra son görevlerini yerine getirirken onlara faydalı olacaklarını düşündükleri bazı hususları ölüm merasimlerinde icra etmişlerdir. Âdet haline getirilen bazı uygulamalar insanlar tarafından benimsenmiş ve yıllar boyu devam ettirilmiştir.

Çalışmamızda konu edindiğimiz Cahiliye defin geleneği, içinde İslâmî açıdan kabul edilen ve reddedilen ritüelleri barındıran bir uygulama biçimidir. İslâm öncesi dönemde yer alan defin geleneği, bazı değişikliklerle Hz. Peygamber Dönemi'nde İslâmî usullere göre şekillenerek sonraki dönemlere örnek olacak şekilde aktarılmıştır. Makalemizde İslâm öncesi ve İslâm sonrası dönemde yer alan defin uygulamalarını incelemeye çalıştık. Her iki dönemde yer alan uygulamaları örneklerle izah ederek nasıl bir değişim yaşandığını anlatmaya çalıştık. Çalışmamızda tarih kitaplarının yanında hadis kitaplarının ilgili yerlerine müracaat ederek meseleyi ele aldık. Yazımızın İslâm hukukuna raci olan tarafı olmakla birlikte biz meseleyi tarihi yönüyle iktifa ettik.

1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE AHİRET İNANCI

İslâm öncesi dönemde cenazeye yönelik uygulamalara geçmeden önce özetle bu dönemde ahiret inancının olup olmaması hususuna değineceğiz. Zira ahiret inancının varlığı veya yokluğu cenaze defin işlemlerinin biçimlerine etki etmekteydi. Bu durumun nedeni defin geleneğinin ahirete inançla olan münasebetidir. Çünkü definle alakalı bazı hususiyetler ahiret hayatına hazırlık niteliğindedir. Cahiliye Dönemi'nde Araçların ahirete inanıp inanmadıklarıyla alakalı iki temel görüş yer almaktadır. Bunlardan ilki onların ahirete inandıkları, ikincisi ise inanmadıkları

yönündedir. Cahiliye toplumu her ne kadar inanç olarak şirk anlayışına sahip olsa da toplum içerisinde Hz. İbrahim'den beri süregelen dine ait bazı hususların yer aldığı bilinmektedir. Hz. İbrahiden sonra devam eden geleneksel yapı içerisinde bazı Arapların ölümden sonraki hayata inandıkları görülmektedir.¹ Cahiliye Dönemi'ndeki tutum ve davranışlar incelendiğinde bazı Araplarda ahiret inancının varlığı görülmektedir. Araplar ruh ve bedeni iki ayrı kısım olarak görürlerdi.² İnsan ruhunu teslim ettikten sonra bedenden çıkan ruhun ölümsüz olup "Hamme" olarak isimlendirilen bir kuşa dönüşerek yaşadığına inanırlardı. İsmi geçen kuş büyür, baykuşa dönüşür ve beden ile aile üyeleri arasında münasebet kurar ve ailenin erkek üyeleri ile düzenli bir biçimde haberleşirlerdi.³ İslâm öncesi dönemde kullanılan bazı kelime ve kavramlar onların ahirete inandıklarını işaret eden hususlardan biridir. Bu hususa delil olarak Cahiliye Dönemi'nde yazılan şiirlerdir. Bu dönemin önemli şairlerinden biri olan Züheyr bu durumu dizelerinde şu şekilde ifade etmiştir:

"Ertelenir, bir kitaba konur ve orada tutulur,
Bütün bunlar hesap için yapılır,
Ya da yaptıklarının cezası bu dünyada verilir."⁴

O dönemin bir diğer şairi Ahnes b. Şihâb et-Temîmî ise konu ile ilgili şunları söylemiştir:

*"Bildim ki Allah hesap gününde kulunu en iyi amellerle mükafatlandıracaktır."*⁵

Bir başka şiirde ise ahiret şu şekilde ifade edilmiştir:

"İçinizdeki olanı Allah'tan gizlemeye çalışmayın,
Ne kadar gizlenirse gizlensin, Allah onu yine de bilir,
Amellerinizin cezası ya hemen verilir veya ertelenerek,
Hesap gününde cezası görülür."⁶

Bu dönemde ric'at, tevbe, şefaath gibi kavramların insanlar tarafından bilinip kullanılması bir kısım insanların öldükten sonra dirilmeye inandıklarını göstermektedir. Ric'at ile alakalı olarak bazı Arapların "*Herkes bir kez daha dünyaya gelecek ve tekrar yaşayacak*"⁷ şeklinde ifadeleri, bazı insanların

¹ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önceki Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1957), 125.

² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: B.y., 1993), 6/ 123.

³ Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh Âlûsî, *Bulugü'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, tsh. Muhammed Behcet el-Eseri (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 2/ 311; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 150.

⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/ 127; M. Mahfuz Söylemez, "İlk Dönem İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı", *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 29.

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. İlse Lichtenstadter (Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, ts), 323; Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, 29.

⁶ Ali Çelik, "*Asr-ı Saadette Halk İnancıları*", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 5/ 344; Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, 29.

⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/127.

Allah katında putların şefaathlerini umarak onlara tapması,⁸ gibi hususlar ahiret inancına dair delilleri ihtiva eder.⁹ Bu hususları zikretmemizin nedeni ölüm ve ölüm sonrası için yapılan faaliyetlerdir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'deki âyetlere bakıldığında o dönem içerisinde genel kanaat Arapların ahirete inanmadıklarını ifade etmektedir. Örnek vermek gerekirse, "*Dediler ki: "Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığına hâline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?"*"¹⁰ Bu âyetin aralarında Şeybe, Talha, Osman, Ebû Saïd, Müşafî', Ertât, İbn Şurahbil'in de bulunduğu Talha b. Abdü'l-Uzza'nın ailesi ve en-Nadr b. el-Haris ile Ebü'l-Haris b. Alkame hakkında indiği rivayet edilmiştir.¹¹ Bir başka âyette ise "*(Kâfirler dediler ki:) 'Biz toprakta yok olduktan sonra mı, biz mi yeniden yaratılacaktık?' Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler"*"¹² buyrulmaktadır. Bu âyet, Übey b. Halef ve asıl adı Esîd b. Kelede b. Halef el-Cumahî olan Ebü'l-Eşdeyn ile el-Haccâc'ın oğulları Münebbih ve Nübeyh hakkında nazil olmuştur.¹³ Bir başka âyette ise inkârcılara şu şekilde karşılık verilmiştir. "*Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltilecek?" De ki: "Onları ilk defa var eden diriltilecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir."*"¹⁴ Übey b. Halef'in (veya As b. Vail) eline kemikler alıp Resûlullah'a geldiği ve onları göstererek yeniden dirilmenin mümkün olmadığını söylemesi üzerine ilgili âyetlerin nazil olduğu rivayet edilmiştir.¹⁵ "*Onlar, 'Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir; biz bir daha diriltilecek değiliz' demişlerdi",*¹⁶ "*Dediler ki: 'Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecektikmişiz, öyle mi?'"*¹⁷ âyetlerine bakıldığında Kur'ân'ın sunmuş olduğu hükümlere karşı gelen, emir ve buyruklarını eleştiren hâkim bir kitleye yönelik itirazlara cevaplar olduğu görülmektedir.

Kur'ân, o dönemde yaygın olan yanlış görüş ve kanaatleri giderme adına tevhidî düşüncüyü topluma sunmuştur. Ayrıca o dönemde yer alan İslâm'a mugayir düşünce ve anlayışları netleştirmek suretiyle insanların şüphelerini gidermeye çalışmıştır.¹⁸ İslâmî tebliği kabul etmeyenler atalarından kendilerine tevarüs eden ahireti inkâr etme fikrini benimsemiş, Hz. Peygamber'in tebliğine karşı davranışlar sergilemişlerdi. Fakat sayıları az da olsa Hz. İbrahim'den (s) itibaren devam eden hanîf inancı sayesinde ahirete inanan insanlarda o dönemde yer almaktaydı.¹⁹ Ölen insanlara gösterilen ilgi ve ihtimam ile defin öncesi ve sonrası yapılan bazı işlemlerin ahiret inancına taalluk ettiği Cahiliye Dönemi'nde yer alan geleneksel algıyı göstermesi yönüyle dikkat çekicidir.

⁸ Ebü'l-Feth Tâcuddîn Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübil-İlmiyye, 1996), 2/ 644.

⁹ Arapların ahiret inancı ile ilgili geniş bilgi için M. Mahfuz Söylemez'in editörlüğünde yayınlanan çalışmaya bakılabilir. *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016)

¹⁰ el-Mü'minûn 23/82.

¹¹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhate (Beyrut: Muesssetu'l-Tarihi'l-Arabî, 2002), 3/ 163.

¹² es-Secde 32/10.

¹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/ 449-450.

¹⁴ Yâsîn 36/78-79.

¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/ 585-586; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî = Câmiü'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 18/ 486.

¹⁶ el-En'âm 6/29.

¹⁷ el-İsrâ 17/49.

¹⁸ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, 46.

¹⁹ Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik* (Kayseri: SE-DA Yayınları, 1985), 144.

1.1. İslâm Öncesi Dönemde Defin Uygulamaları

1.1.1. Cenaze Haberinin Duyurulması

İslâm öncesi dönemde ölüm haberinin duyurulması âdeti. Ölen kimse eşraftan biri ise ölüm haberinin daha fazla insana ulaştırılması için yoğun bir çaba gösterilirdi. Avamdan biri ise yakın çevreye haber verilirdi. Ölen insanların cenazesinin kalabalık olmasına özen gösterilirdi. Bu nedenle insanların cenazesine katılım sağlanması için çevreye haberci gönderilerek ilan gerçekleştirilirdi.

İnsanların yoğun olarak bulunduğu çarşı, pazar ve mahallelere haberci göndermek suretiyle ölüm haberi herkese ulaştırılırdı. Yapılan uygulamaya “Na’y” adı verilirdi. Bu işi yapan kimseye ise “en-Nâ’î” denirdi. Cenaze haberinin verilmesi yaya olarak yapıldığı gibi uzak yerlere binitli haberciler göndermek suretiyle de olurdu.²⁰ Haber veren kişi, “Fılanca kişi öldü veya helak oldu yahut filanın ölümü ile bütün Araplar helak oldu” şeklinde ilanda bulunurdu.²¹ Bu uygulama sayesinde ölen kimsenin cenazesinin kalabalık olması sağlanırdı. Ayrıca kalabalığın fazla olması övünme vesilesi olacağı için ölüm ilanının farklı yerlere ulaştırılmasına gayret edilirdi.²² Haberi duyanlar cenazeye katılmaya çalışırlardı. Cenaze ilanı sayesinde ölen kimsenin yakınları yalnız kalmaz, etrafında toplanan insanlar da yalnız olmadıklarını fark ederlerdi.

1.1.2. Cenazenin Yıkanıp Kefenlenmesi

Cahiliye Dönemi’nde ölümlere değer verilmesinin göstergelerinden biri cesetlerin yıkanmasıdır.²³ Yıkanan cenazelere tütsülendikten sonra misk kokusu sürülürdü. İklim koşullarının sıcak olması nedeniyle cesetlerin bozulmadan toprağa verilmesi gerekiyordu. Yıkanıp kefenlenen cenazelerin kokmadan ve bozulmadan toprağa verilmesi için kefenden sonra koku sürülmesi ve tütsülenmesine dikkat edilmiştir. Bu âdet İslâm medeniyetinde de sürdürülmüştür.

Ölen insanlar suyla temizlenerek defin için hazır hale getirilirdi.²⁴ Yıkama esnasında suyun soğuk olmasına dikkat edilirdi.²⁵ Bu geleneğin Hz. İbrahim’den itibaren devam ettiğini tahmin etmekteyiz. Bilindiği üzere hanîf inancına mensup insanların varlığı o dönemde devam etmekteydi. Cenazenin yıkanması esnasında o dönemde yaygın olan sidr bitkisinden istifade edilirdi.²⁶ Hz.

²⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Abdulhamid Hendavi (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4/244; Âlûsî, *Bulugü'l-ereb*, 3/ 13; Ebü'l-Feyz el-Murtazâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc (Kuveyt: Matbaatu Hukümetu Kuveyt, 1965), 40/ 109; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 152; Adem Apak, *Kur'an Geliş Ortamında Arap Toplumunu* (İstanbul: Kuramer, 2020), 64.

²¹ Ebü's-Seâdat Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî garibi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Ebü Abdurrahman Salah (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 5/ 73; Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 86.

²² Murat Sarıçık, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 276.

²³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 32.

²⁴ Âlûsî, *Bulugü'l-ereb*, 2/ 287; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 31; Mahmut Esat, *İslam Tarihi*, trc. Sadi Irmak (B.y : Tan Matbaası, 1965), 28.

²⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 320.

²⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 32.

Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib öldüğünde cenazesi sidr ile yıkanmıştı.²⁷ Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib ölünce cenazesi yıkanıp kefenlenmiştir. Her ne kadar oğlu Hz. Ali bu işi yapmak istemese de Resûlullah'ın talebi üzerine bu işlem yapılmıştır.²⁸ Ayrıca Ebû Leheb'in cenazesi de yıkanmıştır.²⁹ Her ne kadar toplumda şirk inancı hâkim olsa da ölülerin yıkanması geçmişten gelen hanîf inancının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

İslâm öncesi dönemde ölülerin bazıları elbiseleri ile gömülmekle birlikte³⁰ kefenlenme âdeti de yaygındı.³¹ Hz. Peygamber'in babası vefat ettiğinde Âmine Hatun'un ölen kocası Abdullah için söylemiş olduğu mersiyede onun kefenlenmesinden bahsetmiştir.³² Resûlullah'ın dedesi vefat ettiğinde cenazesi yıkandıktan sonra Yemen kumaşı ile kefenlenmiş ve kefeni üzerine misk sürülmüştür.³³ Kefen olarak tercih edilen renk genelde beyazdı.³⁴ Bu durumun nedeni beyaz rengin masumiyeti simgelemesi anlayışıydı. Ayrıca yaşarken giymiş olduğu elbiselerle günah işlediği gerekçesiyle genelde onlarla kefenlenmez, ölüm sonrası hayatına günahsız devam edeceği düşüncesiyle beyaz bir kumaşla kefenlenirdi.³⁵

1.1.3. Cenazenin Taşınması

İslâm öncesi dönemde kefenlenen cenazeler taşınarak defnedileceği yere götürülürdü. Ölen kimse eşraftan saygı duyulan biri ise cenazesi birkaç gün sokaklarda gezdirilirdi.³⁶ Cenazeler sedyeye benzer taşıma aracı olan serir³⁷ veya tabuta konulup defnedileceği yere hızlıca götürülürdü. Taşıma esnasında zaman zaman meşaleler yakılırdı. Böyle yapılmasının nedeni cenaze defninin gece

²⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb el-Ya'kübî, *Târîhü'l-Ya'kübî*, thk. Abdülemir Mehna (Beyrut: Şirketü'l-A'lami li'l-Metbuat, 2010), 1/ 335; M. Asım Köksal, *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslâmiyet* (İstanbul: Işık Yayınları, 2010), 2/ 71.

²⁸ Muhammed b. İshâk, *Sîret-i İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981), 223.

²⁹ Ebü Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 4/ 55; Apak, *Kur'an Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 67.

³⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 160.

³¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 320.

³² Artık, Mekke'nin Batha tarafı, Hâşim oğullarından boşaldı. O, ölümün davetine uyararak evinden örtüler ve kefenler içinde çıkıp kabre gitti! Fakat, ölüm insanlar arasında Hâşim oğlu gibi bir yiğit bulup onun boşluğunu dolduramaz! Bütün dostları ve arkadaşları, onun tabutunu taşımak için üşüşmekte ve elden ele almakta idiler. Ne yazık ki, ecel hiç beklenmedik bir zamanda onu alıp götürdü! Halbuki, o, cömert ve çok merhametli bir insandı. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 80; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikli (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1997), 1/ 101; Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarбекрî, *Târîhü'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis* (Beyrut: Muessetu Şa'ban, ts), 1/ 187; Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdülbâki ez-Zürkanî, *Şerhu ala Mevahibi'l-ledünniyye [bi'l-minahî'l-Muhammediyye]=İşrâku meşâbihi's-Sîreti'n-nebeviyye bi-meczi esrari'l-Mevahibi'l-ledünniyye, zabatahu ve sahahahu*. Muhammed Abdülaziz el-Halidî (Beyrut: Dârül-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1/ 206-207.

³³ Ya'kübî, *Târîhü'l-Ya'kübî*, 1/ 335.

³⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 160.

³⁵ M. Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Araçlarının Ahiret İnancı*, 13.

³⁶ Ya'kübî, *Târîhü'l-Ya'kübî*, 1/ 335; M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, 1-2/ 71.

³⁷ Âlûsî, *Bulugü'l-ereb*, 2/ 277; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 157; Feyza Betül Köse, "Hz. Peygamber'in Aile Bireylerinin Cenaze Merâsimleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1 (2018), 95.

olması veya cenazeye para karşılığında ağıt yakanların feryadı figanla ortama duygusallık katmaları, insanlara acıyı abartılı bir şekilde sunmalarıydı.³⁸

İslâm öncesi dönemde özellikle kadınların yüksek sesle ağlamaları âdettendi. Kadınlar ağlamalarını daha tesirli hale getirmek için saçlarına toprak döker, yanaklarını tokatlardı.³⁹ O devirde bu işi profesyonelce yapanlar da bulunmaktaydı. Cenaze yakın bir yere defnedilecekse omuzlarda taşınarak uzak bire gidecekse develer üzerinde götürülürdü. Bazen de tabuta benzer bir sandıkla taşınırdı.⁴⁰ Resûlullah'ın çocukken, dedesi Abdülmuttalib'in tabutunun arkasında ağladığının rivayet edilmesi⁴¹ ve Âmine Hatun'un eşi Abdullah'ın arkasından okuduğu mersiyede tabutu zikretmesi o dönemde tabutun kullanıldığını göstermektedir.⁴² Cenaze taşınırken ayağa kalkılırdı.⁴³ Ayağa kalktıktan sonra, "Sen şimdi hayattayken ailenin içinde olduğun gibisin (Şerli idiysen şerli, hayırlı idiysen hayırlısın)" derlerdi.⁴⁴ Cenaze götürülürken ayağa kalkmak ölüye gösterilen saygıyı ifade ederdi.

1.1.4. Kabir Başında İcra Edilen Merasim

Cahiliye Dönemi'nde cenazeye katılanlar duygularını kontrol edemeyip bazı aşırılıklar sergilerlerdi. Bu maksatla günlük kıyafetlerini değiştirip cenaze merasimi için matem elbiseleri giyerlerdi. Resûlullah bir defasında cenaze mezara götürülürken ridalarını atıp gömleklerini yırtan insanlar görünce: "Cahiliye devrindeki kimselere mi benzemeye çalışıyorsunuz" diyerek yapmış oldukları hareketleri nedeniyle onları ikaz etmiştir.⁴⁵ Cenaze defnedileceği yere getirilince yüksekçe bir yere bırakılırdı. Ardından cenazenin yakınlarından biri, ölen kişi hakkında bir konuşma yapardı. Konuşmada ölen zatın hayatı boyunca yapmış olduğu işler zikredilirdi. Konuşma bittikten sonra ölene "Allah'ın rahmeti üzerine olsun" diyerek defnederlerdi.⁴⁶ Bu duruma "Salat" adı verilirdi.⁴⁷

³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/ 61,62; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esat (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 2/ 192.

³⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 154; Köse, "Hz. Peygamber'in Aile Bireylerinin Cenaze Merâsimleri", 95-96.

⁴⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 146,157-160.

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 95; Diyarbekrî, *Târih*, 1/ 253; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 1992), 2/ 282; Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed, *es-Siretü'l-Halebiyye insânü'l-uyûn fi sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, (Beyrut: Dâru'l-Maârif, Beyrut, ts), 1/150.

⁴² "...Bütün dostları ve arkadaşları, onun tabutunu taşımak için üşüşmekte ve elden ele almakta idiler...". İbn Sa'd *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 80; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 101; Diyarbekrî, *Târih*, 1/ 187; Zûrkanî, *Mevâhibi'l-ledüniyye*, 1/ 206-207.

⁴³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/156.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuhâ : Sahihü'l-Buhari*, (İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Sahnûn, 1992), "Menakıbu'l-Ensâr", 26; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/156; Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 86.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, ts), "Cenâiz", 17; Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 86.

⁴⁶ Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 99.

⁴⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 320, 321; Âlûsî, *Bulugü'l-ereb*, 2/288; Çağatay, *İslâmdan Önceki Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 125; Söylemez, *Cahiliye Araçlarının Ahiret İnanıcı*, 15.

Salat adı verilen uygulama anlaşıldığı üzere bir namaz olmayıp cenazeler arkasından yapılan iyi dilek ve temenniler içeren bir duadır.

1.1.5. Cenazenin Defni

Cenaze, yapılan konuşmaların ardından kazılan mezara defnedilirdi. Cenaze kabre gömüldükten sonra yakınları tarafından “لا تبعد / Uzaklaşma”⁴⁸ şeklinde bir söz söylenirdi.⁴⁹ Bu söz, muhtemelen Arapların mezardan beklentileri ve ölenlerin bir kısmını tanrı mesabesine yükseltmeleri ile alakalı bir temenniyle ilgiliydi.⁵⁰ Bu sözün ardından mezarın başından uzaklaşırdı. Defin işleminden sonra mezarlar yerden bir miktar yükseltilirdi.⁵¹ Ardından mezarların üzerine taş konurdu. Mezarı ziyarete gelenler kabir üzerine taş koyarlardı. Konulan taşlar mezara gelen ziyaretçi sayısını gösterir, bu husus ölen zata gösterilen değeri ifade ederdi.⁵² Saçlarını kesip mezarın üzerine atmak âdeti vardı. Bazen kadınlar ölene üzüldüklerini belirtmek için saçlarını keserek mezarın üzerine atarlardı.⁵³ Bu durumun nedeni Araplarda hac, umre ve sa’ydan sonra ihramdan çıkmak için kurbanlıklarını alarak kabile ilahı olarak gördükleri putlarının yanına giderlerdi. Onları da tavaf ettikten sonra kurbanlarını keser, saçlarını traş eder, kesilen saçlarını putların önüne saçarlardı. Bu şekilde davranarak hac ve umrelerinin kabul olacıklarına inanırlardı.⁵⁴ Saçın mezar üzerine saçılmasının bir diğer sebebi ise Arapların saçı bedeninin bir parçası olarak kabul etmeleri ve bedenlerinden kopan saçı tanrılarına sunarak bir nevi kendilerini onlara arz etmeleriydi.⁵⁵

Cenaze mezara konulduktan sonra mezarın üzerine su dökülürdü. Bu durumun sebebi ise uzun ve meşakkatli bir yolculuğa çıkacağına suya duyulan ihtiyaçtı.⁵⁶ Ölenin yakınları hemen mezarın başından ayrılamaz, belli bir müddet burada kalırlardı.⁵⁷

Araplar bazen ölüyü defnederken kullanmış olduğu bazı eşyaları yanında gömerlerdi. Ölen kişinin durumuna göre yanına gömülen eşyalar bazen altın, gümüş gibi değerli mücevherler⁵⁸ bazen de silahlar olurdu.⁵⁹ Ölenin ardından değerli eşyaların onunla birlikte gömülmesi ahiret hayatına yönelik inanca vurgu yaptığı gibi oradaki ihtiyaçların dünyadaki ile aynı şekilde karşılanacağı yönündeki kanaati göstermekteydi.

⁴⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 159

⁴⁹ Şair Mâlik b. Reyb el-Müzenî öleceğini hissedince söyledikleri bu manada önemlidir. “Beni toprağa verirken ‘La teb’ud diyorlar. Oysa uzaklığın yeri sadece gömüleceğim yerdir, o kadar.” Âlûsî, *Bulugü'l-ereb*, 3/ 14.

⁵⁰ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, 15.

⁵¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şuruhu: Sahihu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları ; Tunus: Dâru Sahnûn, 1992), “Cenâiz”, 31.

⁵² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 167; Levent Öztürk, “Hz. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî'a Uçan Vücut-i Câvidâniler”, *İstem*, 2/4 (2004), 143.

⁵³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 161,164.

⁵⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 164.

⁵⁵ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, 17.

⁵⁶ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, 16.

⁵⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 159.

⁵⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/ 175.

⁵⁹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî. *Bedâiü's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 1/324.

İslâm öncesi dönemde bir diğer uygulama ise beliyye idi. Ölen kişinin mezarının başına üzeri örtülü dişi bir deve -nâdiren erkek deve- getirilir, başı geriye doğru bükülerek sıkıca bağlanır, boynuna bir gerdanlık asılır, kaçmasını engellemek için ayakları kesilir, aç ve susuz bırakılarak ölüme terkedilirdi. Bu halde ölen hayvan mezarın yanına açılan çukura gömülür, bazen yakılır yahut derisi yüzülerek içine ot doldurulurdu. Bunun nedeni ise kişinin mezarından kalktığına bineğe ihtiyaç duymasıydı. Bu uygulama yapılmazsa ölen kişinin dirilince mahşerde yaya olarak haşredileceğine inanılırdı.⁶⁰ İbn Manzûr, bu uygulamadan hareketle Cahiliye Araplarının öldükten sonra dirilmeye inandıklarını ifade etmiştir.⁶¹ Beliyye uygulaması İslâm öncesi dönemde şiirlere konu olan bir âdetti. Bu hususta dönemin şairlerinden Amr b. Zeyd el- Kelbî'nin oğluna yapmış olduğu vasiyet önemlidir. Şair oğluna şu şekilde vasiyette bulunmuştur:

“Evladım, mezarın başından ayrıldığında,
Benim için hazırla, bir binek hayvanı,
Mahşere doğru meşakkatli bir yolculuğa çıkarken bineyim,
Şu çağrı yapıldığında, yürüyün,
Herkesin toplandığı yer olan mahşere güven içinde gitmek için.”⁶²

Mezarın başında defninden sonra yapılan bir diğer uygulama ise “Akr” adı verilen âdetti. Cenaze mezara konulduktan sonra kabrin başında koyun, sığır veya deve kesilirdi.⁶³ Kesilen hayvanın türü kesenin cömertliğine bir işaretti. Akr geleneğini sürdürenler, “Biz ölen kişiyi, hayattayken yaptıkları iyiliklerine karşı mükafatlandırıyoruz. Çünkü o, yaşarken deve akr eder, misafirlere ikram ederdi. Biz de şimdi mezarının başında akr yapıyoruz ki kesilen hayvanı (deve, sığır, koyun) kurtlar, kuşlar yesin de o, yaşarken olduğu gibi öldükten sonra ikramda bulunmuş olsun” derlerdi.⁶⁴

Bazı Araplar ise ölenin hayatta iken binek olarak kullandığı hayvanı getirerek mezarı başında akrederlerdi. Buna sebep olarak kıyamet günü binek hayvanı ile şayet bineği olmazsa yaya olarak haşredileceğine dair inanıştı. Bir diğer neden ise ölen kimse hayatta iken deve kesip yakınlarına akrederek cömertliğini göstermişti. Yakınları da ölen zâtın ardından kabri başında bir hayvan akrederek ölen kimseye hayır getireceğini düşünülürdü.⁶⁵ Mezarı başında kesilen veya ölen hayvanların etlerinden yenilmezdi.⁶⁶ Hz. Peygamber bu uygulamayı “İslâm'da akr yoktur” diyerek

⁶⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 323; Âlûsî, *Bulugü'l-ereb*, 2/307-308; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/161, 6/129,133-135; Neşet Çağatay, *İslâmdan Önceki Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 125; Abdülkerim Özaydın, “Beliyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/419.

⁶¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdık el- Ubeydî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1997), 14/85.

⁶² İbn Habîb, *Kitâbü'l-muhabber*, 324.

⁶³ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenu Ebî Dâvûd*, (İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Sahnûn, 1992), “Cenâiz”, 70 ; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/129.

⁶⁴ Âlûsî, *Bulugü'l-ereb*, 2/309-310.

⁶⁵ Tuğba Velioğlu, “İslam Öncesi Arap Toplumunun “Câhilî” Olmasından Hayvanlar da Etkileniyor muydu? - Akr Geleneği Üzerinden Bir Soruşturma-” *Akademik Siyer Dergisi / Journal of Academic Sirah*, 5/1 (2024),53-54

⁶⁶ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnançları*, 19.

yasaklamıştır.⁶⁷ Belyye ile akr arasındaki fark ise şu şekildedir. Belyye olarak belirlenen hayvan kesilmeyip canlı olarak kabrin başına bırakılmaktadır.⁶⁸ Cevâd Ali, Cahiliye Dönemi'nde yer alan belyye ve akr uygulamalarını farklı değil aynı uygulama olarak değerlendirmiştir.⁶⁹

Mezarı başında taziyeleri kabul ettikten sonra çadır kurarak belli bir müddet mezarı başında beklerlerdi. Bu şekilde davranmalarının sebebi olarak ise ölünün yok olmadığı halen hayatta olduğuna duyulan inanıştı.⁷⁰ Defin uygulamalarına bakıldığında ölenin ardından yapılanlar sonraki hayata yönelik beklentileri ortaya koymaktadır.

1.1.6. Cenazenin Yası

İslâm öncesi dönemde cenaze toprağa verildikten sonra bazı gelenekler icra edilmekteydi. Bunlar genel olarak yas tutma, mersiye okuma ve yemek yedirmeydi. İslâm öncesi dönemde yas tutmak kutsal bir görev olarak addedilirdi. Üstünü başını parçalama, saçları kesme, başına toprak atma, çamur sürme, elbiseyi ters giyme, siyah veya beyaz giyinme, kendi kendini tokatlama, mezarının başında kurban kesilmesi gibi yas tutma şekilleri yer almaktaydı.⁷¹ Ayrıca ölünün iyiliklerini sayarak ağlama (nudbe), yüksek sesle ağlama (niyâha), ağlarken yanaklarını tokatlama (latmu'l-hadd), yakasını, paçasını yırtma, elbiselerini parçalama (şakku'l-ceyb), yüzünü tırmalama (hamşu'l-vech), ölünün iyiliklerini anlatan şiirler okuma (neşru's-şi'r), Allah'a beddua ederek ağlama (du'au'l-leyl ve's-sübur) şeklinde uygulamalar İslâm öncesi dönemde yer alan âdetlerdendi. Hz. Peygamber, Cahiliye devrinde yer alan bu uygulamaları yasaklamıştır.⁷²

Cahiliye Dönemi'nin meşhur şairlerinden Tarafa b. el-Abd öldükten sonra ardından yas tutulması ile ilgili olarak şunları söylemiştir. "Ben öldüğüm zaman bana yakışır bir şekilde ağla, benim için üstünü başını yırt ey Ümmü Ma'bed'in kızı."⁷³

Bazen de insanlar ölmeden önce arkasından nasıl anılacak diye merak eder, çocuklarını yanına çağırır, onlardan söyleyecekleri ağıt veya mersiyeleri hayatta iken dinlerlerdi. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib ölümünden önce çocuklarını yanına çağırarak ölümünden sonra söyleyeceklerini canlı olarak dinleme fırsatı bulmuştur. Kızı Ümeyme babası hakkında şunları söylemiştir.

"Acaba yüksek seciyeli ve cömert olan birisi için, gözlerim yaş yerine kan dökmez mi?

Şeref sahibi bir zatın üzerine, herkese yardım edenin üzerine,

Yüzü güzel, şerefi yüce birisinin üzerine, şeref, itibar, cömertlik ve övünç sahibi,

⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Edâhi", 14" Cenâiz", 70; Adem Apak, *Kur'an Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 67.

⁶⁸ Apak, *Kur'an Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 69.

⁶⁹ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 6/129,133.

⁷⁰ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 5/159; Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, 21.

⁷¹ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 5/152-157; 67 129,133; Mustafa Çağrı, "Matem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2003), 28/128.

⁷² Buhârî, "Cenâiz", 35; "Cenâiz", 9, "İman", 30, 40; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 25; Süleyman Uludağ, "Ağıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/470; Apak, *Kur'an Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 66.

⁷³ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 5/153; *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Nurettin Ceviz vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 61.

Şeybetul-Hamd üzerine, sıkıntı zamanlarında ahlak ve fazilet sahibi, ikramı bol ve övünülecek şeyleri çok fazla olanın üzerine, o, kavminin üstünde bir şerefe sahiptir.

Açık bir şekilde ay ışığı gibi parlıyor. Ona ölüm geldi, fakat ne gecelerin hadiseleri ve ne de kaderin musibetleri onu çirkinleştirmedir.”

Abdülmuttalib kızının söylediklerinden etkilenmiş, dili tutulmuş ve başını sallayarak onun doğru söylediğini tasdik etmişti.⁷⁴ Diğer kızları da babaları hakkında övgü dolu sözler söylemişlerdir.⁷⁵ Ölünün ardından mersiye okumak, onu anlatırken dikkat çekici özelliklerinden bahsetmek ve ölenin ardından oluşan derin üzüntüyü tarif etmek şeklinde söylenen mersiyeler dikkat çekicidir. Bunlar ayrıca ölenin ne şekilde anılacağını göstermesi yönüyle de önemlidir. Zira Abdülmuttalib'in çocuklarından bu şekilde bir talepte bulunması toplumda bu âdete ne denli önem verildiğinin farklı bir göstergesidir.

Cahiliye Dönemi'nde cenaze sahipleri merasime katılanlara bazen yemek ikramında bulunurlardı. Konu ile ilgili olarak ashaptan Cerîr b. Abdullah şunları söylemiştir. “Biz cenazeyi toprağa verdikten sonra ailesinin yanında toplanıp yemek yapmayı matem sayardık.”⁷⁶ Sahâbenin sözü İslâm öncesi dönemde yemek yedirme âdetinin olduğunu işaret etmektedir.

Cahiliye Dönemi'nde defin uygulamaları ana hatlarıyla bu şekildeydi. Âdet ve geleneklere bakıldığında bazılarının Hz. İbrahim'den beri devam eden hanifliğe ait izler taşıdığı görülmektedir. Her ne kadar genel kabul insanların ahireti inkâr yönünde olsa da geçmişten tevarüs eden gelenekler toplumda bazı insanların ahirete inandıklarını göstermiştir. Cenazelerin yıkılıp kefenlenmesi, kabri başında icra edilen salat uygulaması, defin şekli ve cenazenin ardından söylenen mersiyelerin bir kısmı İslâmî geleneklere aykırı olmayan hususları bünyesinde barındırmakta olup sonraki dönemde Hz. Peygamber tarafından devam ettirilmiştir. Bu dönem içerisinde yaygın olarak yer alan üstünü başını parçalama, saçları kesme, başına toprak atma, çamur sürme, elbiseyi ters giyme, siyah veya beyaz giyinme, kendi kendini tokatlama, ölünün iyiliklerini sayarak yüksek sesle ağlama, yüzünü tırmalama, mezarı başında hayvan kesme ve Allah'a beddua ederek ağlama şeklindeki uygulamalar ise İslâm'a aykırı olup Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

2. İslâm Sonrası Defin Uygulamaları

Ölenlere yönelik Cahiliye Dönemi'nde yer alan uygulamalara bakıldığında cenazelere değer verilmiş ve saygı gösterilmiştir. Hz. Peygamber Cahiliye olarak adlandırılan dönemde doğup büyümüş, o döneminin âdetlerine şahitlik etmiştir. Hz. Peygamber Dönemi'nde defin uygulamaları ile ilgili Mekke Dönemi'nde sınırlı sayıda örnek yer almaktadır. Bu devir Müslümanlar için bir varoluş dönemi olduğu için burada definle ilgili malumat sınırlıdır.

⁷⁴ İbn İshâk, *Sîret*, 45; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/95.

⁷⁵ İbn İshâk, *Sîret*, 45-46; Ebû Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts), 1/179-183; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/94-95.

⁷⁶ İbn Mâce, “Cenâiz”, 59; Ebû İbrâhim İzzüddîn Muhammed b. İsmail Emir es-San'ânî, *Sübülü's-selâm şerhi bulûgü'l-meram min cem'i edilleti'l-ahkâm*, tsh. Fevâz Ahmed Zemerli, İbrâhim Muhammed Cemel (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 2/237.

İslâm öncesi dönemde insanlar ölen yakınlarını bazı hazırlıklar yaptıktan sonra toprağa defnediyorlardı. Bu zaman diliminde ölenler İslâm öncesi âdetlere göre defnedilmekteydiler. İslâm birçok alanda olduğu gibi bu alanda da bazı değişikliklere gitmiştir. Tevhide aykırı ve muhalif olan uygulamalar reddedilmiş, mutabık olanlar ise kabul edilmiştir.

2.1. Cenazenin Ölüm Haberinin Duyurulması

Cahiliye Dönemi'nde insanlar ölenin cenazesinin kalabalık olması için çabalar, bununla övünürlerdi. Resûlullah İslâm öncesi dönemde olduğu gibi ölüm haberinin ilan edilmesi âdetini sürdürmemiştir. Hz. Peygamber, yakın çevreye bilgi vermekle yetinmiş, uzak yerlere haberci göndermemiştir. Cami, mescit veya yüksek yerlerden ölüm ilanı yahut bir haberci ya da atlı birini sağa sola gönderip ölüm ilanının haber verilmesi şeklinde bir uygulama Hz. Peygamber Dönemi'nde yer almamıştır. O, eş, dost ve yakınlarla ölüm haberinin duyurulmasını tasvip etmiş, Habeşistan Necâşî'si'nin vefatını,⁷⁷ Zeyd b. Hârîse, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın şehâdet haberini bizzat ilan etmiştir.⁷⁸ Kanaatimizce nüfus yoğunluğu fazla olmadığından ölüm haberi kulaktan kulağa yayılarak eş, dost ve yakınlarla ulaştırılmaktaydı. Yerleşim yerlerinin küçük ve nüfus yoğunluğunun az olması ölüm haberlerinin hızlı bir şekilde duyurulmasını sağlamış olabilir.

Sahâbeler bazen Resûlullah'a haber vermeden öleni defnederlerdi. Mescid-i Nebevî'yi temizleyen siyahî bir kadın Ümmü Mihcen vefat etmişti. Sahâbeler, Hz. Peygamber'e haber vermeden cenaze namazı kılıp hanımı defnetmişlerdi. Sonradan olayı öğrenen Resûlullah kendisine haber verilmemesine üzülmuş ve ölen hanım için gıyabi cenaze namazı kılmıştı.

2.2. Cenazenin Yıkayıp Kefenlenmesi

İslâm öncesi dönemde de mevcut olan ölünün yıkınması âdeti Resûlullah tarafından devam ettirilmiştir. O, bir sözünde "Kim bir ölüyü yıkar, ona güzel koku sürer, onu kefenler, cenaze namazını kılar, cenazeyi taşır ve o ölüde gördüğünü başkasına kötü olarak anlatmazsa, anasından doğmuş gibi günahlarından temizlenmiş olur"⁷⁹ buyurmak suretiyle cenazeyi yıkamanın ne denli gerekli olduğunu beyan etmiştir. Hz. Peygamber'in iki yakını amcası ve eşi Mekke Dönemi'nde vefat etti. Ebû Talib müşrik olarak ölmesine rağmen yıkayıp kefenlemiştir.⁸⁰ Eşi Hz. Hatice ilk Müslümanlardandı. O vefat ettiğinde Ümmü Eymen ve Ümmü Fadl tarafından yıkandı.⁸¹

Hz. Peygamber Medine'ye hicretinden kısa bir süre sonra vefat eden Es'ad b. Zürrâ'e'yi yıkayıp kefenlemiştir.⁸² Resûlullah kızı Rukiyye vefat ettiğinde cenazesi Ümmü Eymen tarafından

⁷⁷ Buhâri, "Cenâiz", 4; Müslim, "Cenâiz", 951.

⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/27; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/543; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/209; Nuri Özcan, Mustafa İsmet Uzun, "Cenaze Salâsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/358.

⁷⁹ İbn Mâce, "Cenâiz", 8.

⁸⁰ İbn İshâk, *Sîret-i İbn İshâk*, 223.

⁸¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/ 34.

⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/ 459; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Adil Mürşid (Amman: Dâru'l-A'lam, 2002), 59; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/ 205.

yıkanmıştır.⁸³ Diğer kızı Zeyneb ise Ümmü Eymen, Sevdâ b. Zem'a ve Ümmü Seleme tarafından yıkanmıştır.⁸⁴ Hz. Peygamber kızının yıkanması ile ilgili olarak "Onu tek sayıya denk gelecek şekilde üç beş veya daha fazla sayıda yıkayın, onu sidr suyu ile yıkadıktan sonra kafurla yıkayın veya kafur karışmış bir su ile yıkayın, yıkama işi bitince bana haber verin" şeklinde talimatta bulunmuştur.⁸⁵ Resûlullah hanımları yıkayanlara bazı talimatlar vermek suretiyle kadınların nasıl yıkanması gerektiğini tarif etmiştir. Ensardan Sa'd b. Muâz vefat edince onun cenazesi üç kez yıkanmış, birincisinde su, ikincisinde su ve sidr, üçüncüsünde ise su ve kâfur kullanılmıştır.⁸⁶ Sidr ağacı İslâm öncesi dönemde de kullanılan bir temizleme aracıydı. Cenazeyi yıkarken ılık su kullanımı tercih edilmiştir. Ümmü Kays, oğlunu ılık su ile yıkamış, bundan haberdar olan Resûlullah bu hanım sahâbenin uygulamasını tasvip etmiştir.⁸⁷

Bu devirde sidreye ilave olarak kâfur da kullanılırdı. Kâfur cesedin kokmasına engel olduğu gibi onun temizlemede etkin bir husus olarak değerlendirilirdi. Yıkanan cenazelere güzel koku sürme âdeti Resûlullah'ın tavsiye ettiği hususlardandı.⁸⁸ Hz. Peygamber, cenaze yıkandıktan sonra cesedin bozulmasını önlemek ve güzel kokması için kâfur ve misk kullanımını önermiş ve bunların ölünün kefenine veya bedenlerine sürülmesini tavsiye etmiştir.⁸⁹

Kefenin temiz ve beyaz renkli bez olmasına dikkat edilmiştir.⁹⁰ Hz. Peygamber bir hadisinde "Ölülerinizi beyaz elbise ile kefenleyin"⁹¹ şeklinde beyanda bulunmuştur. Ölü kefenlenirken imkanlar dahilinde pahalı bir kumaştan olmamasına özen gösterilmiş, kefenleme işleminin üstünkörü değil de muntazam bir biçimde olmasına dikkat edilmiştir.⁹² Erkekler üç parça ile kefenlenirken kadınlar beş parça bez ile kefenlenmişlerdir.⁹³ Ölen kimseye gösterilen ilgi ve ihtimam onun yıkanıp kefenlenmesinde bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Yıkama esansında ılık su kullanılması, saf ve masumluluğu temsil eden beyaz kumaşla kefenlenmesi, ardından güzel kokular sürülerek hazırlanması vefat edene gösterilmesi gereken ihtimama işaret etmektedir.

2.3. Cenazenin Namazı

Hz. Peygamber ölenlerin ardından cenaze namazı kılmıştır. Cenaze namazı aslında bir duadır. Cenaze namazı her ne kadar bir dua olsa da aynı namaz gibi düşünülmüş ve namaz ibadetinin ikame edilmediği vakitlerde yerine getirilmesi uygun görülmemiştir.⁹⁴ Bu vakitler güneş tam

⁸³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/ 28.

⁸⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/ 28.

⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/ 28; Buhârî, "Cenâiz", 9; Müslim, "Cenâiz", 46; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 33; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/ 92.

⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/ 330.

⁸⁷ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü'n-Nesâî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Sahnûn, 1992), "Cenâiz", 29.

⁸⁸ Buhârî, "Cenâiz", 13; İbn Mâce, "Cenâiz", 8.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 37; Nesâî, "Cenâiz", 42.

⁹⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/ 1051.

⁹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 347.

⁹² Muhammet Necip İlbay, *Asr-ı Saadet'te Cenazenin Techiz, Tekfin, Tedfin İşlemleri ile Kabir Ziyareti ve Taziye Uygulamaları* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 41.

⁹³ Mehmet Keskin, "Kefen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/ 184.

⁹⁴ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 55; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü't-Tirmizî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Sahnûn, 1992), "Cenâiz", 41.

doğarken, tam tepe noktadayken ve batarken ki zaman dilimleridir. İslâm'a göre insan hem dünyada hem de ahirette değerli bir varlıktır. Bu nedenle dünyadan ahirete giderken ona saygı gösterilmeli, hürmet edilmeli ve cenazeyi rencide edici tavırlardan kaçınılmalıdır.⁹⁵ Hz. Peygamber Cahiliye'de yer alan salâtı belirli forma sokarak cenaze namazını ihdas etmiştir. Mekke'de Hz. Hatice vefat ettiğinde cenaze namazı kılınmadan defnedilmişti.⁹⁶ O dönemde henüz cenaze namazı yoktu. Hz. Peygamber ilk cenaze namazını Medine'ye hicretten sonra kıldırmıştır. Kılınan ilk cenaze namazı ensardan Berâ b. Ma'rûr adına kılınan gıyabi namazdır. Resûlullah (s) Medine'ye gelmeden önce bu sahâbe vefat ettiği için sahâbenin namazı gıyabi olarak kılınmıştır.⁹⁷ Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde vefat eden Es'ad b. Zürâre'nin namazı ise gıyabi olmayarak kılınan ilk namazıdır.⁹⁸ Resulullah ayakta sahâbeler aynı şekilde arkasında saf tutarak dört tekbirle cenaze namazını kılmışlardır.⁹⁹

Cenaze namazı ölen kimsenin Müslümanlığına bir şehadettir. Namaz kılanlar definden önce vefat edene son görevlerini yerine getirirler. Aralarında hak-hukuk anlaşmazlığı varsa helalleşmede bulunurlar. Bu namaz ayrıca mezarı başında yapılacak konuşmaya gerek kalmadan müteveffa ile cemaat arasındaki diyalogun yaşandığı zaman dilimini ifade etmesi yönüyle önemlidir. Cenaze namazı esnasında okunan dualara bakıldığında dünya hayatı sona eren kimsenin ahiretteki karşılığının iyi ve hayırlı olması için katılanların olumlu dilek ve temennilerini ifade ettikleri andır.¹⁰⁰ Dolayısıyla cenaze namazı ve duası vefat edenle hayatta olan insanların son kez birbirine karşı sorumluluklarını hatırlattığı için Resûlullah (s) tarafından önemli görülmüş ve titizlikle yerine getirilen bir farz-ı kifâye olmuştur.

2.4. Cenazenin Taşınması

Ölen insanların acısına ortak olup onların hüznlerini paylaşmak cenaze sahipleri için önemliydi. Kederli günde ölenin yakınları çevrelerinde eş, dost ve akrabalarını görmeleri sakinletlerine yardımcı olurdu. Cenazenin taşınması ve yakinen takip edilmesi Resûlullah (s) tarafından tavsiye edilmiş ve bu durumun Müslümanlar üzerinde bir hak olduğu ifade edilmiştir. Konu ile ilgili bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. "Müslümanın, müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selâm almak, hasta ziyaret etmek, cenazenin arkasından yürümek, davete icâbet etmek

⁹⁵ Mehmet Şener, "Cenaze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/354.

⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 15; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/ 34; Mevlânâ Şibli en-Nu'mânî, *Son Peygamber Hazret-i Muhammed=Siretü'n-Nebi*. çev. Yusuf Karaca, red. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 172.

⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/465; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/ 365; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/149.

⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/459; Zehebi, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, 3/ 303; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/33.

⁹⁹ Buhârî, "Cenâiz", 52, 63; Nesâî, "Cenâiz", 76.

¹⁰⁰ Hadis kaynaklarında farklı rivayetleri olmakla birlikte cenaze namazı esnasında okunan ve en çok rivayet edilen dualardan bir şu şekildedir: "Allah'ım! Dirimizi, ölümüzü, burada bulunanlarımızı bulunmayanlarımızı, erkeğimizi kadınıımızı, küçüğümüzü büyüğümüzü mağfiret buyur, bağışla. Allah'ım! Aramızdan yaşatacaklarını İslâm üzere yaşat, öldüreceklerini iman üzere öldür. Şurada duran ölüye, kolaylık ve rahatlık ver, onu bağışla. Bu kişi, iyi bir kimse idiysen onun iyiliğini artır; eğer kötü davranmış günahkâr bir kimse idiysen, sen rahmet ve merhametinle onları görmezden gel. Ona güven, müjde, ikram ve yakınlık ile mukabele et. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi olan Allah'ım". Tirmizî, "Cenâiz", 38; Ebû Davûd, "Cenâiz", 56; İbni Mâce, "Cenâiz", 23.

ve aksırana 'yerhamükellah' demek."¹⁰¹ Hadiste cenazenin ardından yürümek Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından biri olarak değerlendirilmiş ve tavsiye edilmiştir. Başka bir hadisinde ise, "Kim cenazeyi takip ederse ve üç defa cenazeyi taşırırsa (omuzlarsa) o cenazede üzerine düşen vazifeyi yapmış sayılır"¹⁰² buyurmak suretiyle cenaze taşımanın önemine işaret etmiştir.

Resûlullah Dönemi'nde cenazeler tabutla taşınırdı.¹⁰³ Taşıma esnasında hep aynı kişiler tabutu omuzlamaz, farklı kimseler cenazeyi taşırlardı.¹⁰⁴ Cenaze taşınırken orta halli bir yürüme şekli tercih edilirdi.¹⁰⁵ Hz. Peygamber bizatihi olarak cenaze taşımıştır. Yeni Müslüman olmuş birinin cenazesine katılıp sol tarafta kendisi sağ tarafta ise Hz. Ali ile birlikte cenazeyi taşıdığına dair rivayetler yer almaktadır.¹⁰⁶ Cenaze taşıma esnasında kadınların da taşıyanlara eşlik edip ardı sıra gidilmesine müsaade edilmiştir.¹⁰⁷ Hanımlar cenaze taşıma esnasında bağırıp çağırmadıkları müddetçe katılımları engellenmemiştir. Sa'd b. Muâz'ın annesi oğlunun mezarına kadar onu takip etmiştir.¹⁰⁸

Cenazeler taşınırken bir diğer husus ise ayağa kalkma âdetidir. Hz. Peygamber cenaze taşıma esnasında oturuyorsa ayağa kalkmış ve bu durum için cenazenin Müslüman olup olmamasının önemli olmadığını göstermiştir.¹⁰⁹ İslâm öncesi dönemde cenazeler taşınırken zaman zaman meşaleler yakılmakta ve yüksek sesle ağlanmaktaydı. Hz. Peygamber cenazelerin taşınması esnasında İslâm'a uygun olmayan yüksek sesle ağlamayı yasaklamış ve yapılmaması yönünde telkinlerde bulunmuştur.¹¹⁰

2.5. Cenazenin Defni

Cenazenin defni ona maddi manada yapılacak son görevdir. Vefat eden kimsenin toprağa verilmesi, yakınlarından ayrılması, dünya ile somut olarak bağının kesilmesi demektir. Hz. Peygamber ölünün gömüleceği yere dikkat eder, kazılan mezar düzensiz bir şekilde kazılmışsa önce orayı düzelttirir, ondan sonra müteveffayı defnettirirdi. Bir defasında kazılan çukurda bir düzensizlik görmüş ve düzeltilmesini istemişti. Sahâbeler çukurdaki düzensizliğin ölüye bir zararı olur mu diye sorduklarında o, "Gerçekte böyle bir şeyin ölüye zararı veya faydası yok. Ancak yapılan düzeltme hayatta olanların gözlerini rahatsız etmemek içindir, yaşayanların gözlerine hoş görülmesi içindir" demiş ve kazılan yeri düzeltirmiştir.¹¹¹ Defin için mezarı başına getirilen cenaze belli usullere göre toprağa defnedilirdi. Cenaze sağ tarafa yatırılır, sağ kolu ve yüzü hafifçe kible tarafına doğru çevrilerek sırt üstü toprağa yatırılırdı.¹¹²

¹⁰¹ Buhârî, "Cenâiz" 2; Müslim, "Selâm", 4.

¹⁰² Tirmizî, "Cenâiz", 50.

¹⁰³ Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Kitabu'l-meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1984), 3/1058; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/328.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/69; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/ 23; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/52.

¹⁰⁵ Buhârî, "Cenâiz", 50; Müslim, "Cenâiz", 944.

¹⁰⁶ İbn İshâk, *Sîret*, 273.

¹⁰⁷ Buhârî, "Cenâiz", 29; Müslim, "Cenâiz", 938.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/330.

¹⁰⁹ Buhârî, "Cenâiz", 45, 48; Müslim, "Cenâiz", 958, 960; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/1078.

¹¹⁰ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 46.

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 115; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/744,

¹¹² Şener, "Cenaze", 7/357; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/1051.

Cenazenin defni ile alakalı belirli bir zaman sınırlaması yoktur. Gündüz veya gece toprağa verilmesinde bir engel yoktur. Aksi bir durum olmadığı müddetçe cenazenin gündüz defnedilmesi yaygın bir âdettir. Ancak namaz kılınmasının kerih görüldüğü zamanlar hariçtir.¹¹³ Duruma göre Hz. Peygamber bazen cenazeleri geceleyin defnetmiştir.¹¹⁴ Cenaze kabre gömülürken Resûlullah tarafından şu sözler söylenmiştir. “Allah’ın adıyla ve Resulullah’ın sünnetiyle”,¹¹⁵ “Allah’ın adıyla, Resûlullah’ın milleti olarak.”¹¹⁶

Cenaze, yakınları tarafından kabre indirilirdi. Özellikle hanımlar mahremleri tarafından toprağa verilirirdi. Hz. Hamza Uhud Gazvesi’nde şehit olduğunda mezara Hz. Ali, Hz. Zübeyr, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından indirilmiştir.¹¹⁷ Hz. Peygamber, eşi Hatice’yi, kızı Zeynep’i¹¹⁸ ve Ümmü Ruman’ı¹¹⁹ bizzat kendisi kabre indirmiştir. Doğrudan yakını olmayanlar da cenazeyi defnetmişlerdir. Hz. Peygamber bazen bizzat defin işlemlerine eşlik eder bazen de kabri başında durarak cenazenin defnedilmesine yardımcı olurdu.¹²⁰ Cenaze toprağa verildikten sonra bazen kabrin üzerine su serpilirdi.¹²¹ Yapılan bu işlemlerin ardından cenazenin defni tamamlanırdı.

Hz. Peygamber yakınlarını toprağa verdikten sonra mezarın başında ağlamıştır. Oğlu İbrahim’in ardında onun ağladığını gören sahâbeler, “Ağlıyor musun Ey Allah’ın Resûlü? Sen ağlamayı yasaklamadın mı?” diye sorduklarında, Resûlullah (s) şöyle buyurmuştur:

“Ben ancak bağırip çağırılmayı yasakladım. Ben ahmakça ve günah olan iki sesi yasakladım; birisi, bir nimetin haber verilmesinde oyun, eğlence ve şeytanın sesleri olarak çıkarılan ses, diğeri de bir musibet esnasında yüzün tırmalanması, yakaların yırtılması ve şeytanın haykırışı şeklinde çıkarılan ses. Bu ancak bir rahmettir. Muhakkak ki, merhameti olmayana merhamet edilmez. Ey İbrahim! Eğer bu hak bir emir, doğru bir vad ve herkesin gideceği bir yol olmasaydı, son insan ilk insana kavuşmayacak olsaydı, senin için bundan daha şiddetli yas tutardık. Biz elbette ki, senin için hüznüyoruz. Gözler yaşarır, kalp de hüznlenir, ama biz Rabbimizi (c) kızdıracak bir şey söylemeyiz.”¹²²

Resûlullah kızı Rukiyye¹²³ ve Ümmü Gülsüm’ün¹²⁴ mezarı başında ağlamıştır. Ağlamak insanların duygu yoğunluklarını ifade ettikleri bir davranıştır. Hz. Peygamber, İslâm öncesi dönemde yaygın olan şekliyle değil de çığırkanlık yapmadan ağlamanın yanlış olmadığını, bu durumun doğal karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla taşkınlık ve infiale yol açmadan ağlama eyleminin gerçekleşmesine karşı yasaklayıcı bir yaklaşımı olmamıştır.

2.6. Cenazenin Kabrinde İcra Edilen Merasim

¹¹³ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 55; Tirmizî, “Cenâiz”, 41.

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 41.

¹¹⁵ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 69; Tirmizî, “Cenâiz”, 54.

¹¹⁶ Tirmizî, “Cenâiz”, 54; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/1051.

¹¹⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 3/7.

¹¹⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 8/15, 29; Belâzürî, *Ensâbü’l-eshrâf*, 2/28, 35.

¹¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-eshrâf*, 2/51; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe*, 7/ 321; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/232.

¹²⁰ İbn Mâce, “Cenâiz”, 38.

¹²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/ 113, 3/ 330; Belâzürî, *Ensâbü’l-eshrâf*, 2/88.

¹²² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/110; Belâzürî, *Ensâbü’l-eshrâf*, 2/89.

¹²³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 8/30; Belâzürî, *Ensâbü’l-eshrâf*, 2/29.

¹²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 8/31; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/253.

Hız. Peygamber, Cahiliye Dönemi'nde olduğu gibi kabrin başında uzun uzun konuşmalar yapmamış, yapılması yönünde de bir tavsiyede bulunmamıştır. O, cenaze toprağa verildikten sonra mezarın başında bazı nasihatlerde bulunur, kısa bir dua yaptıktan sonra kabrin başından ayrılırdı. Sa'd b. Muâz defnedildikten sonra kısa bir duadan sonra kabrinden ayrılmıştır.¹²⁵ Resûlullah, Ebû Dâvûd'da geçen bir rivayet göre "Kardeşiniz için (Allah'tan) af dileyiniz. Onun için muvaffakiyet isteyiniz. Çünkü o, şu anda sorguya çekiliyor"¹²⁶ buyurmuş, mezarın başında olanlardan dua istemiştir. Hız. Peygamber başta kendi yakınları olmak üzere kabrin başında herhangi bir merasimde bulunmamıştır. O, cenaze toprağa verildikten sonra duada bulunmuş, bazen de çocuklarının mezarında olduğu gibi acı ve üzüntüsünü ağlayarak göstermiştir.

Defin işlerinin ardından Hız. Peygamber cenaze sahibi olan ailenin yasını tutmaları ve kederleri nedeniyle komşuları tarafından üç gün boyunca yemek yapıp getirilmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca ölünün arkasından tasaddukta bulunulmasını, hayır işleri yapılmasını ve dua edilmesini tavsiye etmiştir.¹²⁷ İslâm öncesi dönemde yer alan, ölünün mezarı başında hayvan kesilmesi âdeti yerine ölenin ardından hayır hasenat yapılması tavsiye edilmiş, bu husus hem ölen hem de yakınları için güzel bir davranış olarak sonraki zamanlara tevarüs etmiştir. Sa'd b. Ubâde'nin ölen annesi adına sadaka vermek istemesi ve Hız. Peygamber'in onu onaylaması vefat edenlerin ardı sıra ne yapılması gerektiğine güzel bir örnektir.¹²⁸ Mezarların başında İslâm öncesinde olduğu gibi bir merasim yapılmamakta, vefat edene dua edildikten sonra orası terk edilmekteydi. Kabrin başında olmak aslında hayattakiler için önemli mesajlar barındırmaktadır. Muhtemelen Hız. Peygamber herkes kendi muhasebesini yapsın diye oradaki merasimlerden kaçınmış; insanların cenazeden ibret almalarının daha doğru olacağına düşünmüş olmalı ki abartılı uygulamalardan kaçınmıştır.

SONUÇ

Hız. Peygamber, Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in peygamberlik yapmış olduğu topluma gönderilen bir elçidir. Hız. İbrahim'den sonra ölülerin cenaze ve defin işleri ile alakalı devam edegelen âdet ve alışkanlıkların çoğunda menfi manada değişiklikler olmuştur. Cahiliye Dönemi'nde insanlar tevhid ilkeleri yerine putperest anlayışın hâkim olduğu bir kültür oluşturarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Onların âdet ve alışkanlıklarında İslâmî gelenekle bazı benzerlikler olsa da genel manada tahrif edilmiş bir yapı göze çarpmaktadır. Resûlullah şirk kültüründen tevhid inancının hâkim olduğu bir toplumun oluşması için mücadele ederken cenaze defni ile alakalı aşırılık ve yanlış uygulamaların da önüne geçerek İslâmî geleneklerin oluşması için önemli adımlar atmıştır.

İslâm öncesi dönemde var olan defin geleneğinde örneklerde görüldüğü üzere bazısı İslâmî geleneklere uygun olmakla birlikte bir kısmı ise İslâmî değerlere aykırı hususları içermekteydi.

¹²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/330.

¹²⁶ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 73.

¹²⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/1052.

¹²⁸ "Hız. Peygamber'e bir adam (Sa'd b. Ubâde), Annem ansızın öldü. Öyle sanıyorum ki, şayet konuşabilseydi, sadaka verilmesini vasiyet ederdi. Şimdi ben onun adına sadaka versem, sevabı ona ulaşır mı? diye sordu. Nebî de, "Evet" buyurdu". Buhârî, "Cenâiz", 95, "Vasâyâ", 19; Müslim, "Zekât", 51.

İnsanların Hz. İbrahim zamanından kalma bazı âdetleri sürdürmelerine rağmen genel manada bunları tahrif ettikleri görülmektedir.

Toplumun geleneksel yaşamı içerisinde devam eden defin de ortak bir anlayış olmayıp ifrat ve tefrit olarak adlandırılabilir özelliklerin olduğu görülmektedir. İnsanlar İslâm öncesi dönemde bazen kibir, bazen üstünlük vesilesi bazen de kendilerini güçlü gösterme adına cenaze merasimlerinde aşırılıklara gitmişlerdi. O dönem içerisinde her ne kadar Hz. İbrahim'den itibaren devam eden bazı defin âdetleri olsa da dönemim sosyal ve kültürel yapısı içerisinde oluşturulan bazı gelenekler defin uygulamasına dahil edilmiştir.

Resûlullah, İslâm'ı tebliğle beraber o toplum içerisinde geleneksel olarak yer alan ancak muharref olan âdet ve alışkanlıkları düzeltme adına adımlar atmıştır. Defin geleneği de Hz. Peygamber'in örnek uygulamalar ile ıslah ettiği uygulamalardan biridir.

İslâm öncesi dönemde yer alan ölünün yıkanıp-kefenlenmesi, cesede koku sürülmesi, tabutla taşınması gibi bazı uygulamalar devam ettirilmiş, bunların tekraren yapılmasında bir beis görülmemiştir. Ancak defin gelenekleri içerisinde yer alan yüksek sesle ağlama, ağlarken yanaklarını tokatlama, yakasını, paçasını yırtma, elbiselerini parçalama, yüzünü tırmalama, Allah'a beddua ederek ağlama; ölen kişinin mezarının başına bir devenin bağlanıp aç susuz bırakılıp ölüme terk edilmesi ve cenaze kabre konulduktan sonra koyun, sığır veya devenin kesilip terk edilmesi gibi âdetler ile yakınların kabrin yanında çadır kurup günlerce beklemeleri gibi uygulamalar Cahiliye âdeti olarak kabul edildiğinden yasaklanmıştır.

İslâm dinine göre insan eşrefi mahlukattır. Dirisi kıymetli olanın ölüsü de değerli ve muhteremdir. Vefat eden insanların toprağa verilmesi ve bu süreç içerisinde yapılanlar ile defin sonrasındaki uygulamalarda aşırılığa mahal vermeden üzüntü ve kederin yaşanması olağan karşılanmıştır. Resûlullah vefat eden yakınlarının cenazesinde ağlamış, üzüntüsünü dile getirmiştir. Onun örnek yaklaşım ve tavırları sonraki zaman dilimine tevarüs etmiş, vefat edenlere yönelik Müslümanlar tarafından gösterilmesi gereken ahlâk ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Ebû'l-Meâli Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh. *Bulugü'l-ereb fî ma'rifeti ahoâli'l-Arab*. tsh. Muhammed Behcet el-Eseri. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Apak, Adem. *Kur'an Geliş Ortamında Arap Toplumunu*. İstanbul: Kuramer, 3. Basım, 2020.
- Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Ateş, Ali Osman. *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l- Fikr,1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sahihü'l-Buhari*. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 1992.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab bable'l-İslâm*. Beyrut: B.y., 2. Basım, 1993.
- Çağatay, Neşet. *İslâmdan Önceki Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1957.
- Çağrı, Mustafa. "Matem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/128-129. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çelik, Ali. "Asr-ı Saadette Halk İnanışları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Diyarbakrî, Hüseyin b. Muhammed. *Târîhü'l-hamîs fî ahoâli enfesi nefis*. Beyrut: Muessetu Şa'ban, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk. *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenu Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- el-Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Abdulhamid Hendavi. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn. *es-Siretü'l-Halebiyye İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. Beyrut: Dârü'l-Maârif, ts.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. trc. Salih Tuğ. Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş, 2003.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Adil Mürşid. Ammam: Dârü'l-A'lam, 2002.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdat Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz vd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *el-Muhabber*. thk. İlse Lichtenstadter. Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, ts.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzî's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk. *Sîret-i İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah. Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 2. Basım, 1981.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdık el- Ubeydî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İlbaý, Muhammed Necip. *Asr-ı Saadet'te Cenazenin Techiz, Tekfin, Tedfin İşlemleri ile Kabir Ziyareti ve Taziye Uygulamaları*, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'ü's-sanâ'i' fi tertîbi'ş-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Keskin, Mehmet. "Kefen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/184-185. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslâmiyet*. İstanbul: Işık Yayınları, 2010.
- Köse, Feyza Betül. "Hz. Peygamber'in Aile Bireylerinin Cenaze Merâsimleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1 (2018), 93-115.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık*. Kayseri: SE-DA Yayınları, 1985.
- Mahmut Esat. *İslam Tarihi*. trc. Sadi Irmak, b.y., Tan Matbaası, 1965.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhate. Beyrut: Muesssetu'l-Tarihi'l-Arabî, 2002.
- Müslim b. el-Haccâc. *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sahihu Müslim*. İstanbul, Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü'n-Nesâî*. fihrist. Bedreddin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- en-Nu'mânî, Mevlânâ Şibli. *Son Peygamber Hazret-i Muhammed=Sîretü'n-Nebi*. çev. Yusuf Karaca. red. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Özaydın, Abdülkerim. "Beliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/419. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özcan, Nuri Özcan. Mustafa İsmet Uzun, "Cenaze Salâsı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/358-359. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

- Öztürk, Levent. "Hz. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakı'a Uçan Vücut-i Câvidâniler" *İstem*, 2/4 (2004), 131-146.
- es-San'ânî, Ebû İbrâhim İzzüddîn Muhammed b. İsmail Emir. *Sübülü's-selâm şerhi bulûgü'l-meram min cem'i edilleti'l-ahkâm*. tsh. Fevvâz Ahmed Zemerli, İbrâhim Muhammed Cemel. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 3. Basım, 1995.
- Sarıcık, Murat. *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- Söylemez, M. Mahfuz. "İlk Dönem İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı", *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübil-İlmiyye, 1996.
- Şener, Mehmet. "Cenaze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/354-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsirü't-Taberi = Câmiü'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü't-Tirmizi*, fihrist. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Ağıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/470-472. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer. *Kitabu'l-meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1984.
- Velioglu, Tuğba. "İslam Öncesi Arap Toplumunun "Câhilî" Olmasından Hayvanlar da Etkileniyor muydu? -Akr Geleneği Üzerinden Bir Soruşturma-" *Akademik Siyer Dergisi / Journal of Academic Sirah*, 5/1 (2024), 48-66.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb. *Târîhü'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemir Mehna. Beyrut: Şirketü'l-A'lami li'l-Metbuat, 2010.
- Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Nurettin Ceviz vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Zebidî, Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. Kuveyt: Matbaatu hukumetu Kuveyt, 1965.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esat. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zürkanî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbâki. *Şerhu ala Mevâhibi'l-ledüniyye [bi'l-minahi'l-Muhammediyye]=İşrâku meşâbihi's-Sîreti'n-nebeviyye bi-meczi esrari'l-Mevâhibi'l-ledüniyye*. Muhammed Abdülaziz el-Halidî. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.